

Gajdó Tamás

A magyar színházi élet újjászervezése 1945-ben

VÁRKONYI ZOLTÁN AZ ÖTÖS BIZOTTSÁGBAN

A felszabadult Budapest első polgármestere, dr. Csorba János 1945. január 30-án rendeletet adott ki a budapesti színházak működésének megindítására. A rendelet a Magyar Művészek Szabad Szakszervezetének Színházi Osztályát bízta meg a színházi szakma dolgozóinak összeírásával, nyilvántartásba vételével és a munka megszervezésével.

Gobbi Hilda emlékezésében így kommentálta a rendeletet: „Hát igen: állítsuk helyre a színházakat! Rom, rom, éhínség, villany sincs, víz is alig... Major, Várkonyi és én elindultunk, hogy egyáltalán fölmérjük a helyzetet.”

Gobbi – források hiányában – a folytatást nagyvonalúbban adta elő: „Felmérésünk után újabb ülésen kinevezték a romszínházak igazgatóit, abban a reményben, hogy az egyéni felelősség gyorsabban teremt a semmiből valamit.”¹

A színész itt nem szólt arról, hogy Both Béla, Major Tamás, Oláh Gusztáv és Várkonyi Zoltán mellett ő is tagja lett a Budapesti Nemzeti Bizottság által megalakított öttagú színművészeti bizottságnak. S nem említette 1945. február 13-án kelt javaslatukat sem, mely nemcsak adminisztratív intézkedéseket és később módosított határozatokat tartalmazott, hanem művészeti kérdéseket is érintett. Az ötös bizottság javaslata az újjászülető színházi élet manifesztumaként is olvasható. Kiderül belőle többek között az is, hogy – hasonlóan a Tanácsköztársaság színházpolitikai törekvéseihez – a munkásközönség számára már ekkor önálló intézményeket akartak alapítani.

Kétségtelen, hogy a szöveg megfogalmazásában Várkonyi Zoltán komoly szerepet játszott. Várkonyi 1943 novemberében ott volt a majdani háború utáni színházi élet kereteiről egyeztető színészgyűlésen, melyet a *Népszava* rendezett. A kiváló színész a Madách Színházban eljátszott szerepeivel a németellenes agitáció jelképévé vált. Részt vett Horváth Árpáddal a háború utáni színházi élet újjászervezésében, ahogyan ezt Magyar Bálint is feljegyezte: „1944. december elseje táján [...] elmondta nekem a színházak tervezett, háború utáni felállítását.”²

¹ Gobbi Hilda: *Közben*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1984, 207.

² Magyar Bálint: *A Magyar Színház története (1897–1951)*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1985, 460.

Bár Gobbi Hilda és Major Tamás emlékezése is megjelent a Várkonyi Zoltán pályáját bemutató, 1980-ban Szántó Judit szerkesztésében kiadott kötetben, egyikük sem idézte fel azt a döntő pillanatot, amikor megszövegezték azt az indítványt, mely évekre meghatározta a magyar színházművészet sorsát.

Az 1945 utáni magyar színháztörténet becses forrását az Országos Színháztörténeti Múzeum kéziratára őrzi, leltári száma: 55.1381. A gépirat hátán a Nemzeti Színház iktatókönyvének pecsétje – 2/1945; ÉRK: febr. 13. – található. Az okmányt a nyilvánvaló elütéseket javítva, mai helyesírás szerint közöljük. A színháztörténeti tényekre a jegyzetekben hívjuk fel a figyelmet.

A Budapesti Nemzeti Bizottság által kijelölt öttagú színművészeti bizottság javaslata a magyar színházi élet átszervezésére

Célunk, hogy színházi életünket megtisztítsuk, színvonalát fölemeljük, s hogy a színházat az egész nép számára hozzáférhetővé tegyük. Az igazság szolgálatában álló, a legszélesebb rétegek bevonásával, demokratikus alapon működő színházakat és rokon intézményeket akarunk. E cél érdekében művészi és politikai igazolás kell végeznünk. Szigorú művészi elvek bevezetését tartjuk szükségesnek, s olyan szervezet és rendszer fölépítését, amely biztosítsa, hogy a nemzeti és az egyetemes drámairodalom minden igaz értéke kivétel nélkül eljusson ahhoz a közönséghez, amely valóban az egész magyar népből álljon.

Ennek a célnak az érdekében az ötös bizottság a következő gyakorlati javaslatokat teszi:

I. Szervezet

1. A Nemzeti Bizottság által kinevezett színházi ötös bizottság felszólítására megalakuló igazolóbizottságok (öttagúak) színházanként megkezdik a fővárosi színházak, színházi alkalmazottak és munkások igazolását. Javaslataikat 25 tagú általános igazolóbizottság bírálja felül (színészek, műszakiak, színházi alkalmazottak és minden politikai párt egy-egy kiküldött megbízottja). Az igazolóbizottság háromféle döntést hozhat:

Várkonyi Zoltán (1946)

- a) felvétel,
- b) végleges elutasítás,
- c) időleges (e szezorra szóló) elutasítás.

Az időleges elutasításnak akkor van helye, ha a politikai magatartás végleges elutasítást nem indokol, vagy ha a szakképzettséget a jelentkező nem tudja kellőképpen igazolni.

Az igazolóbizottság működését mindaddig folytatja (vidéki színészek, később jelentkezők), amíg az Egyesület véglegesen meg nem alakul, és az Egyesület alapszabályait az illetékes kormányhatóság jóvá nem hagyja. Ezen időpont után a felvételek ügyében az alapszabályok szerint az Egyesület maga dönt, ha csak az igazolóbizottság működését az Egyesület továbbra is nem kívánja meghosszabbítani.

2. Az általános igazolóbizottság által felvettek megalakítják a Magyar Művészek Szabadszervezete színházi csoportjaként működő Színészegyesületet. A Színészegyesület érdekképviselői szerv. Tagjai három csoportban tömörülnek:

- a) színészek,
- b) igazgatók, rendezők és egyéb színházi szellemi munkások,
- c) színházi fizikai munkások.

A Színészegyesület benyújtandó és jóváhagyandó alapszabályok szerint működik. Későbbi tagfelvételek, törlések ügyében maga dönt, alapszabályai szerint. Demokratikus szervezet, amely a szakszervezetek felépítéséhez hasonlóan áll tagjainak jogos igényei mögött. Mindhárom csoportja a Bajza utca 18. számú házban székel. Működési köre az alábbi három fő problémát öleli fel:

- a) a tagok érdekképviselője a szerződések megkötésénél és megtartásánál,
- b) a tagok szociális ügyeinek felkarolása,
- c) a nyugdíjkérdés megoldása. Összes nyugdíjgyesületek összesítése, a szerzett jogok tiszteletben tartásával.

3. Az ötös bizottság javaslatára a Színészegyesület később meghatározandó számú tagját megválasztja, és kiküldi az Egyesület művészi képviselőiként. E kiküldött tagok alkotják a Színészotthont, amely egy része a hasonló módon létrejött Művészotthonnak, melyben a magyar szellemi élet elitje foglal helyet, s amely a különböző művészi ágak képviselőinek állandó összedolgozásával kultúránívónk felemelését segíti elő. A Színészotthon tagjai ugyancsak a Bajza utca 18. számú házban kapnak helyiségeket. Feladatuk állandó tanácsadókként szerepelni az ötös bizottság mellett a következő területeken: [a] színházak (fővárosiak és vidékiek) műsor- és költségvetés-javaslatainak elbírálása; műsoruk és nívójuk szemmel tartása és ellenőrzése. A színészoktatás megreformálása; paraszt és munkás színjátszók szemináriumai alapon való nevelése. Színházaink technikai és gazdasági kérdéseinek megoldása, javítása. Darabkiadás. Nagy, át-

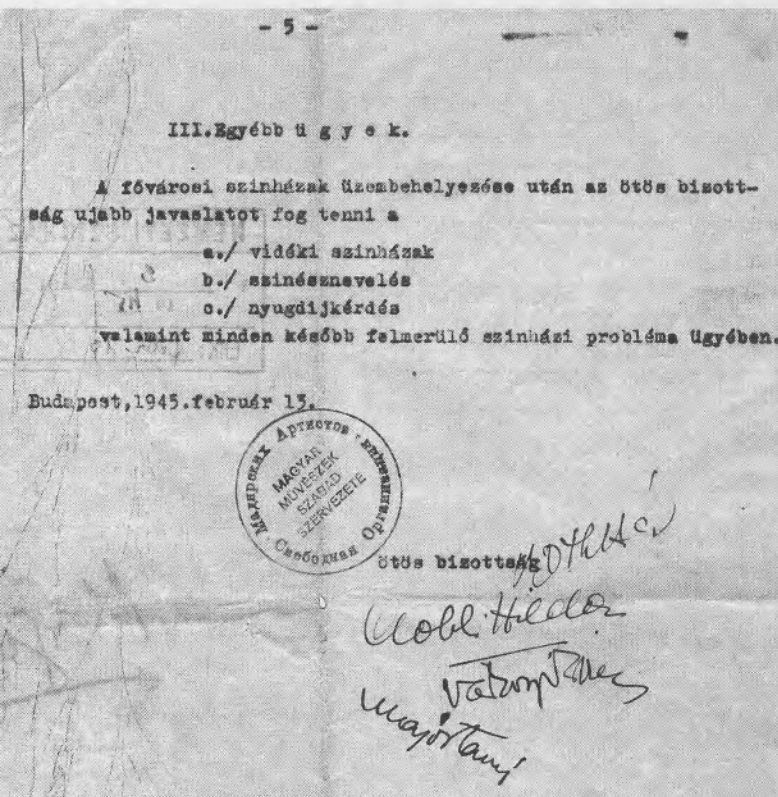

Várkonyi Zoltán, Major Tamás és Gobbi Hilda (1945)

fogó európai kiadóvállalat létesítése. A Művészotthon többi csoportjaival való együttműködés. Más nemzetek színházi életének képviselőivel kapcsolatok teremtése. Emellett hivatalos összekötő és tanácsadó szerep vállalása a kormányzat oldalán a színházi problémák minden területén.

II. Fővárosi színházak

1. Az ötös bizottság javasolja, hogy a Polgármester, illetve a Nemzeti Bizottság adja ki az állami színházak, valamint a fővárosi magánszínházak színháznyitási engedélyeit. A kijelölt színigazgatók az ötös bizottság meghallgatása után, annak intenciói szerint, a Színészegyesület jóváhagyandó alapszabályaiával összhangban haladéktalanul szervezzék meg társulataikat, és színházuk megnyitása érdekében minden lehető teygenek meg. Színház csak a Nemzeti Bizottság engedélyével nyílhat meg. Színész csak az ötös bizottság, illetve később csak az

Egyesület alapszabályaiban foglalt feltételek mellett léphet fel.

2. A M[agyar] Kir[ályi] Operaház és a Nemzeti Színház megtartják állami, a Városi Színház megtartja városi jellegét; a többi fővárosi színházak megtartják magánszínházi jellegüket, amennyiben saját tőkájukkal nyitnák meg az új igazgatók színházaikat. Mivel azonban műsor és színvonal mindenkor és mindenütt az ötös bizottság ellenőrzése alatt áll: a tőkének a színház művészi irányításába beleszólási joga nem lehet.

3. Az egyes fővárosi színházakra vonatkozóan az ötös bizottság az alábbiakat javasolja:

a) M[agyar] Kir[ályi] Operaház

Igazgató: Nádasdy Kálmán.

Háromtagú direktórium azonnal megszűnik. Heti há-

rom előadásban átmenetileg a Magyar Színházban játszik.³

b) Nemzeti Színház

Igazgató: Major Tamás.

Heti négy előadásban átmenetileg a Magyar Színházban játszik.

Nyitás: február 17. Csokonai: *Karnyóné*.⁴

c) Városi Színház

Igazgató: Fricsey Ferenc és Somogyi László.

Az újonnan megszervezendő Népopera és fővárosi zenekar működési helye.⁵

d) Vigaszínház

Igazgató: Jób Dániel.

Átmenetileg az együttes előadási helye a Rádus mozgó mindaddig, amíg az új Vigaszínház felépül.

Nyitás: előreláthatólag: Gorkij: *Éjjeli menedékhely*.⁶

e) Ifjúság Színháza (A Royal Színház épületében)

Igazgató: Both Béla.

A Demokratikus Ifjúsági Szövetség kezelésében.

Nyitás: március 15.⁷

f) Szabad Színház (Az Andrássy Színház épületében)

Igazgató: Várkonyi Zoltán.

Nyitás: március 12.⁸

g) Belvárosi Színház

Igazgató: Bárdos Artúr.⁹

h) Fővárosi Operettszínház

Igazgató: Fényes Szabolcs.¹⁰

i) Pesti Színház (A Vigaszínház testvérszínháza)

Igazgató: Jób Dániel.¹¹

j) Nemzeti Kamaraszínház (A Nemzeti Színház testvérszínháza)

Igazgató: Major Tamás.¹²

k) Bábszínház

Igazgató: Rév István.¹³

l) Vidámszínház

Igazgató: Békeffy Gábor és Pethes Sándor.¹⁴

m) Chanson Színház (A Komédia Orfeum épületében)

Igazgató: Medgyaszay Vilma.¹⁵

n) Munkás Színházak (az Erzsébetvárosi, Józsefvárosi és Kisfaludy Színházak helyiségeiben)

Vezetője: a M[agyar] M[űvészek] Sz[abadszervezete] által kiküldendő igazgatótanács.¹⁶

³ Az Operaházban 1945. február 8-án Székely Mihály, Nádasdy Kálmán és Komáromy Pál direktóriumára vette át az irányítást. A tervezettel ellentétben ez csak 1945. április 24-én szűnt meg; ekkor Komáromy Pál lett az igazgató. A Magyar Színházban nem tartottak előadásokat. Az első bemutatóra 1945. február 25-én került sor: Kodály Zoltán *Missa Brevis*-ét adták elő az alsó ruhatarban. Az első színpadi előadást 1945. március 15-én rendezték meg.

⁴ A bemutatót végül március 1-jén tartották az Andrássy út 69. szám alatti kamaraszínházban, Major Tamás rendezésében.

⁵ A Városi Színházban 1946–1948 között mozielőadásokat rendeztek.

⁶ A Rádus mozi a Nagymező utca 22–24. szám alatt működött, a mai Thália Színház épületében. Makszim Gorkij *Éjjeli menedékhely* című drámáját 1945. május 30-án mutatták be Somló István rendezésében.

⁷ Both Béla végül Szabad Színház néven nyitott színházat az Erzsébetvárosi Színház épületében, a Városligetben. Ernst Toller *Géprombolók* című művét adták elő 1945. március 3-án.

⁸ Művész Színház néven 1945. április 1-jén tartották az első bemutatót: John Steinbeck *Lement a hold* című művét Várkonyi Zoltán rendezte.

⁹ A Belvárosi Színház 1945. május 5-én Török Sándor *Különös éjszaka* című művével nyitotta meg kapuit.

¹⁰ Fényes Szabolcs 1945. április 5-én a *Csárdáskirálynő* premierjével kezdte meg igazgatói működését.

¹¹ A Pesti Színház a Révay utca 18. szám alatt működött. Első bemutatóját 1945. október 12-én tartotta. Zilahy Lajos *Fatornyok* című művét Ajtay Andor rendezte.

¹² A Nemzeti Kamaraszínház az Andrássy út 69. szám alatt játszott 1948 nyaráig. Akkor átadták a helyiséget a Művész Színháznak, melynek kamaraszínháza Kis Kamara néven tartotta előadásait az államosításig.

¹³ Rév István 1945 szeptemberében még megnyitotta színházát, de kiderült, hogy a Podmaniczky utca 8. szám alatti helyiség bérelti szerződése már 1942 novemberében lejárt. A kultuszminisztérium az egykori István Király Szálló épületében diákotthont nyitott az épületben; Rév hiába fellebbezett, színházát végleg bezárták.

¹⁴ A társulat végül Pódium Kabaré néven játszott a Nagymező utca 11. szám alatt; *Szajkosár nélkül* című bemutatkozó műsorukat 1945. március 27-én adták elő.

¹⁵ A Medgyaszay Színpad 1945. április 19-én tartotta megnyitó műsorát a Jókai tér 10. szám alatt, a mai Kolibri Színházban.

¹⁶ A tervből semmi sem lett. Az Erzsébetvárosi Színházba Both Béla Szabad Színháza költözött, a Józsefvárosi Színházban 1948-ig nem tartottak előadásokat. Ekkor – egyetlen évadra – Kárpáti Pál került az igazgatói székbe. Az óbudai Kisfaludy Színház épületét bombatalálat érte, 1945-ben lebontották.

A felsoroltakon kívül később teszünk javaslatot a Jókai Színház ügyében.¹⁷

E téren meg kell említenünk még az alábbiakat:

Kolozsvári Nemzeti Színház. A jelenlegi körülmények között a többi színházakhoz hasonlóan feloszlatandó. Tagjait más színházak szerződhetik.

Szegedi Városi Színház. Budapesten tartózkodó társulatát jelenlegi rendezője Szegedre akarja vinni. E tervei akadályokat nem gördítünk. A fővárosban való működésük esetén azonban e társulat tagjainak is haladéktalanul igazolóbizottságot kell létrehozniuk, csak igazolt tagjai játszhatnak, illetve működhetnének tovább (Zeneakadémia Kisterme).

Magyar Színház. Mivel egyelőre a M[agyar] Kir[ályi] Operaház, a Nemzeti Színház és a Népopera az épületet saját előadásai számára veszi igénybe: átmenetileg önálló együttesel nem rendelkezhetik. Kérjük a Nemzeti Bizottságot, hogy a Magyar Színház épületét azonnal bocsássa a fent említett színházak rendelkezésére. Később, ha a felsorolt színházak helyreállítása befejeződik: realista színház létesülne benne, később javaslandó vezetés mellett.¹⁸

III. Egyéb ügyek

A fővárosi színházak üzembe helyezése után az ötös bizottság újabb javaslatot fog tenni a

a) vidéki színházak,

b) színésznevelés,

c) nyugdíjkérdés,

valamint minden később felmerülő színházi probléma ügyében.

Budapest, 1945. február 13.

Ötös bizottság

Both Béla, Gobbi Hilda,

Várkonyi Zoltán, Major Tamás¹⁹

(Magyar Művészek Szabad Szervezete / Свободная Организация Мадярских Артистов feliratú pecséttel)

¹⁷ A Városligetben, a *Fesztly-körkép* egykori épületében lévő színházi vállalkozás utolsó igazgatója 1945–1949 között Kárpáti Pál volt. Az államosítás után az épületet lebontották.

¹⁸ A Magyar Színházban 1945 tavaszán a Nemzeti Színház tartott előadásokat. Both Béla igazgató és a Szabad Színház együttese csak 1945 augusztusában költözött az épületbe.

¹⁹ Oláh Gusztáv aláírása nem szerepel.

Koltai Tamás

Két Örkeny-levél

Örkeny Istvánnal személyesen főként a Vígyszínház és a Pesti Színház bemutatóin találkoztam. Életének utolsó éveiben gyakran esett úgy, hogy mellé szolt a jegyünk, ilyenkor alkalmam volt pár szót váltani vele. Egyszer a Nemzeti Színházban is találkoztunk, és jól emlékszem, hogy a premier után a fanyalgókkal szemben szenvedélyes szemrehányással ecsetelte a bemutatott kortárs magyar szerző művének erényeit. Nemigen ismertem nála barátságosabb, közvetlenebb, szerényebb embert. MGP-vel együtt elkísértük a *Macskajáték* leningrádi (szentpétervári) bemutatójára, és átszállás közben, a varsói repülőtéren elnézést kérve szabadkozott, amiért rossz sorsunk őmiatta efféle strapákra kényszerít mindkettőnket. Amikor meghalt, ezt is megírtam a róla szóló nekrológban.

Két levelet kaptam tőle. Az elsőt a *Kulcskeresők* Székely Gábor rendezte, 1975. novemberi szolnoki bemutatóját követően, amelyről kétszer is írtam. Az Örkeny említette tanulmánya a *SZÍNHÁZ* 1976. februári számában jelent meg (meglepő, hogy milyen gyorsan reagált, a levél dátuma február 2.). A másik, esszyszerű írás, amelyet kritikának nevez, *Bolyongó, a giccseMBER* címmel az *ÉS* január 31-i számában látott napvilágot, és a darab enigmatikus figurájának, a „boldogsággal üzletelő”, „a szépség esztétikájának” örve alatt érzélgősséget, konfliktusmentességet hirdető, „a minden-

napokat a középszerű ember számára illúziókkal megédesítő” Bolyongónak az értelmezésére tett kísérlet. (Ma, „a remény színházában” a karakter élőbb, mint valaha.)

A másik levelet *Színházfaggató* című, a Gondolat Kiadónál 1978-ban publikált könyvem megjelenése után kaptam Örkenytől. Ennek első fejezetében próbálkoztam azzal, hogy megrajzoljam drámaírói portréját *Örkeny István, a vízenjáró* címmel. A cím a *Pisti*-dráma egyik jelenetére utalt, amelyben Pisti, darabjának befejezése után – nyilván euforikus állapotban –, sikerrel jár a vízen. A tanulmányban igyekeztem igazolni azt a véleményemet, hogy Örkeny dramaturgiája – elsősorban éppen a *Pistire* hivatkoztam – „a magyar színház előtt jár”, mert előadásakor „sem mire sem lehet menni lélektani pepecseléssel, atmoszférateremtéssel, komótos építkezéssel”. Levontam a következtetést: „Ha a *Pisti* történetesen lengyel drámának születik, a lengyel színházakban már valószínűleg régóta állandó repertoárdarab, mint Rózewicz *Kartotéka*. Sokáig mi sem tarthatjuk talonban. Nemcsak Örkeny legjobb színművéről, hanem az új magyar dráma kivételes remekéről van szó. De ezt csak a színpad bizonyíthatja be róla társadalmilag érvényesen.”

A tanulmányt 1977-ben írtam, a könyv a visszautasítását javasoló Nagy Péter akadémikus lektori akadé-